

RĂZBOAIELE DACO-ROMANE ȘI DESCOPERIRILE MONETARE

După cum se știe, unul din principalele evenimente ale istoriei vechi a României a fost cucerirea romană care, fapt bine cunoscut, s-a obținut prin lupte crâncene, distrugerii masive și mari deplasări de populații, totul desfășurat într-un scurt interval de timp. Însă, cercetarea a constatat, pe de altă parte, o surprinzătoare penurie de material monetar în așezările dacice preromane¹. Pornind de la aceste considerente, mai demult ajungeam la concluzia că războaiele daco-romane nu sînt reflectate numismatic așa cum ar fi fost de așteptat și, după cum, potrivit opiniilor unor cercetători, sînt atestate alte evenimente de o mai mică importanță. De aceea, am și încercat să demonstrez că monedele romane, atît din așezări, cît și din tezaure, au ajuns la nordul Dunării mult mai tîrziu decît data emiterii lor². De această dată, revenind aspra întregii problematici, vom recapitula informațiile pe care le deținem actualmente și vom vedea în ce măsură poate fi încă susținută ipoteza pe care am avansat-o.

În momentul de față, cunoaștem următoarele tezaure din Dacia încheiate cu emisiuni de la Domitianus, Nerva sau Traianus: Poiana — Gorj (81 d.H.), Hațeg (80 d.H.), Costești (Domitianus), Pasul Vulcan — Mărcușa (92—94 d.H.), Hunedoara (Nerva), Orăștie (două: unul încheiat în anii 93—94 și altul, în 98 d.H.), Grădiștea de Munte — "Sub Cununi" (98—101) și Dobîrca (96 d.H.)³. Pe lîngă aceste depozite monetare, în directă legătură cu războaiele dacice, ar putea fi pușe și tezaurele găsite în Dobrogea sau în nord-estul Bulgariei: unul, chiar de lîngă Adamclisi (80 d.H.), altul de la Agighiol (88—89 d.H.) și un al treilea de la Tulcea (Domitianus)⁴, în Bulgaria, acumulări asemănătoare provin de la Nikjup (Nerva), Juzunlar — Prelez (Nerva) și Draganaci — Burgas (Nerva)⁵.

Cartarea descoperirilor scoate pregnant în evidență concentrarea acestor tezaure în două zone distincte. Prima ar fi cea din centrul Daciei, a nucleului său de rezistență; a doua se plasează în Moesia Inferior, de-a lungul unei rute care poate fi atribuită cronologic ori războaielor lui Domitianus, ori, mai sigur, primului conflict daco-roman al lui Traianus (vezi harta, fig. 1).

¹ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, Cluj, 1974, p. 96; M. Babeș, *Problèmes de la chronologie de la culture Gêto-Daces à la lumière des fouilles de Cîrlomănești, Dacia, N.S., XIX, 1975, p. 125—139.*

² V. Mihăilescu-Bîrliiba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 72 și urm.; idem., *Dacia răsdiregnd în secolele VI—I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 105—106.

³ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Dacia, VII—VIII, 1937—1940*; p. 203 și urm.; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, EDR, X, Roma, 1945, p. 105, nr. 32, p. 106, nr. 42, 44 și 45; S. Bollen, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.*, Stockholm, 1958, *Supplement*, tab. I—II, p. 336—339; I. Winkler, *SCN*, 3, 1960, p. 443—446; eadem, în *JNG*, 17, 1967, p. 136 și 147; E. Chirilă, I. Aldea, *ActaMN*, V, 1968, p. 429—432; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 282, 284, 287, 289, 296 și 297.

⁴ B. Mitrea, *Dacia, N.S., XXIV, 1980*, p. 374; R. Ocheșeanu, *Pontica, XXI—XXII, 1988—1989*, p. 91—97; E. Oberländer-Tirmoveanu, *CH*, 3, 1977, p. 57, nr. 141; C. Deculescu, *SCIV*, XVII, 1966, 3, p. 584—585.

⁵ B. Gerov, *Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde I. Das II. und III. Jahrhundert (101—284 n. Chr.)*, ANRW, II/6, 1977, p. 116, 148 și urm. (nr. 1—3); idem, *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thracien. Gesammelte Aufsätze*, Amsterdam, 1980, p. 367 și 399—400.

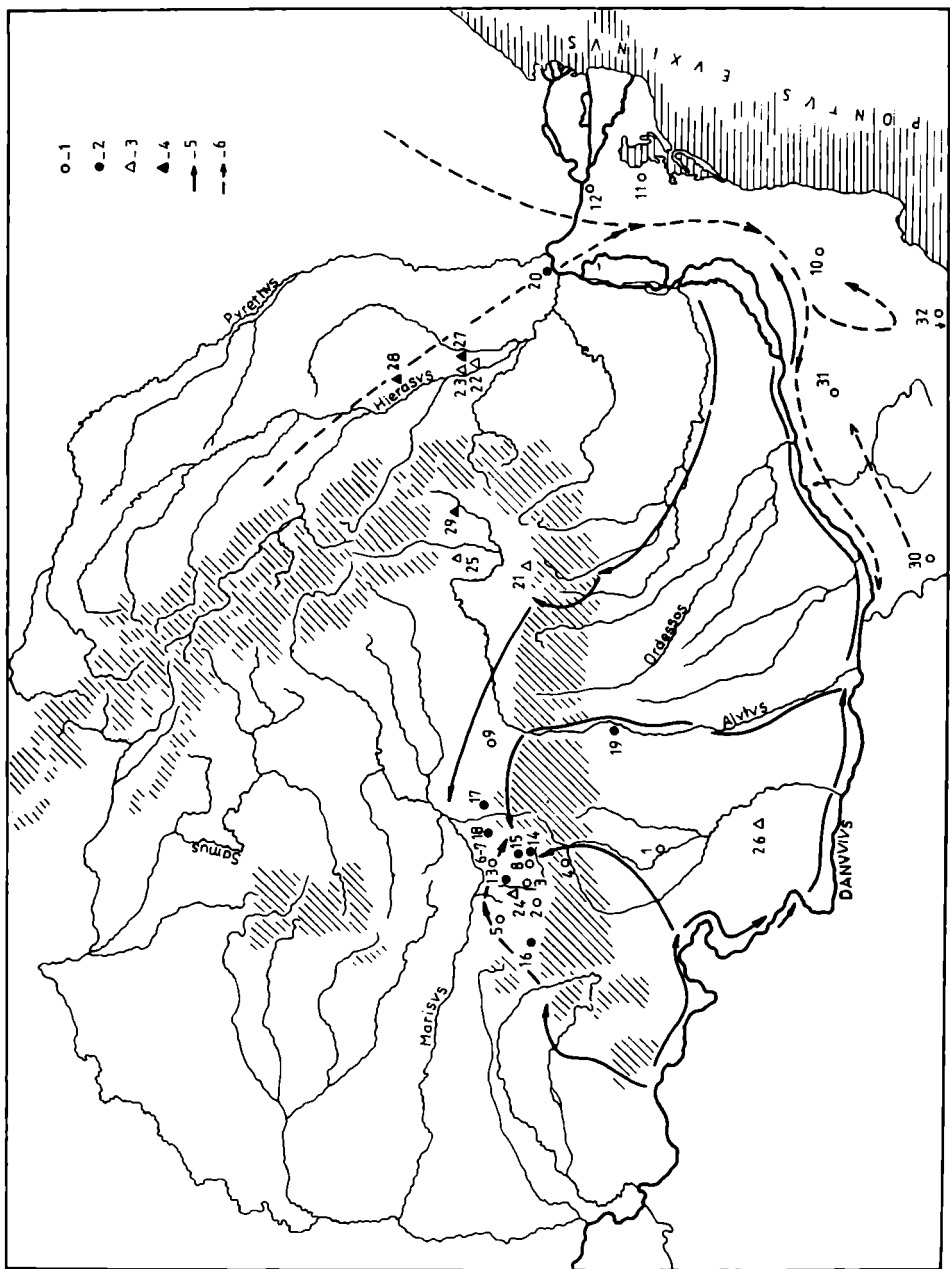

Fig. 1. — Descoperirile monetare din Dacia, privitoare la cucerirea romană; 1. tezaure încheiate cu emisiuni Domitianus, Nerva și Traianus; 2. așezările cu cele mai recente monede de la Domitianus, Nerva și Traianus; 3. tezaure terminate cu emisiuni din perioada Nero—Titus; 4. așezările cu cele mai noi monede din perioada Nero — Titus; 5. direcțiile de înaintare ale armatei romane; 6. traseele presupuse ale atacului dacic din iarna anilor 101—102.

Descoperirile provin din următoarele localități: 1. Poiana — Gorj; 2. Hațeg; 3. 13. Costești; 4. Pasul Vulcan — Mărcușa; 5. Hunedoara; 6—7. Munții Orăștiei; 8. Grădiștea de Munte — "Sub Cununi"; 9. Dobârca; 10. Adamclisi; 11. Agighiol; 12. Tulcea; 14. Grădiștea Muncelului; 15. Blidaru; 16. Sălașuri; 17. Căpîlna; 18. Cugir; 19. Ocnîța; 20. Barboși — Galați; 21. Șapte Sate; 22. Diaconi (Vișina); 23 — 27. Poiana — Tecuci; 24. Călanu Mic; 25. Sfîntu Gheorghe; 26. Bujor; 28. Răcătău; 29. Covasna — "Cetatea Zinelor"; 30. Nîkjup; 31. Juzunlar — Prelez; 32. Draganaci.

Dar să analizăm și situația descoperirilor numismatice din stațiunile dacice, în general. Iată lista cu monedele cele mai recente: la Costești, o monedă de bronz de la Traianus (103—111), care ar putea să dateze dinaintea ultimului război daco-roman sau nu⁶, la Grădiștea Muncelului, emisiuni de la Traianus, din 101—102, un exemplar fiind fără *Dacicus* în legendă⁷, la Blidaru, o monedă de bronz de la Traianus, din 101—102⁸, la Sălașuri, o emisiune de la Nerva⁹; la Căpîlna, de asemenea, o monedă de la Nerva¹⁰, la Cugir, emisiuni de la Domitianus¹¹, la Ocnița, monede de la Domitianus¹² și, la Barboși — Galați, de la Nerva¹³.

Deci, după cum lesne se poate observa, atît tezaurele, cît și descoperirile monetare din așezări se grupează în zona centrală a Daciei, aceasta, dacă luăm în considerare numai emisiunile din perioada Domitianus — Traianus. Dar, chiar dacă extindem investigația noastră asupra unui interval de timp mai lung, lucrurile, după cum vom vedea, nu apar cu mult schimbate.

Astfel, tezaurele încheiate cu monede de la Nero și pînă la Titus, inclusiv, sînt următoarele; Șapte Sate (Vespasianus)¹⁴, Diaconi (71 d.H.)¹⁵, Poiana — Tecuci (Titus)¹⁶, Călanu Mic (Otho)¹⁷, Sfîntu Gheorghe (Vespasianus)¹⁸ și Bujoru (Vespasianus)¹⁹.

Prezentăm și așezările dacice, a căror ultime descoperiri monetare sînt din aceeași vreme: Poiana — Tecuci (71 d.H.)²⁰, Răcătău (Nero)²¹ și Covasna — "Cetatea Zinelor" (Vespasianus)²².

Deci, și în cazul cînd introducem în calculele noastre și emisiunile de la Nero pînă la Titus, numărul descoperirilor nu s-ar mări prea mult; am putea face doar observația că ele se înmulțesc în partea răsăriteană a Daciei.

Ce concluzii putem desprinde din prezentarea acestui succint tablou al monedelor găsite în așezările dacice și al tezaurelor? Așa cum am încercat să arătăm și cu alt prilej, înainte și în timpul războaielor daco-romane, s-au îngropat destul de multe tezaure. Dar, studierea descoperirilor monetare ne arată că în secolul I d.H., în Dacia, continuă să predomine denarul roman republican, alături de care, în mai mică măsură, este prezent și cel imperial timpuriu (pre-neronian)²³. Iată de ce, informația furnizată de către Tacitus despre preferința germanilor pentru denarul roman republican²⁴ este, după părerea noastră, valabilă în mare măsură și pentru alte popoare din *Barbaricum*, printre care și dacii. Numai

⁶ M.Macrea, *AISC*, II, 1933—1935 (1936), p. 148—157; C.Daicovicu, N.Gostar și H.Daicovicu, *Materiale*, VI, 1959, p. 341; C.Daicovicu și colab., *Materiale*, VII, 1961, p. 315.

⁷ C.Daicovicu și colab., *SCIV*, I, 1950, 1, p. 146; idem, *SCIV*, II, 1951, 1, p. 122; idem, *SCIV*, III, 1952, p. 304 și 306; idem, *Materiale*, III, 1957, p. 261—262.

⁸ C.Daicovicu și colab., *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 202.

⁹ Z.Székely, *Materiale*, VIII, 1962, p. 338; idem, *Materiale*, IX, 1970, p. 298.

¹⁰ I.Glodariu, *op.cit.*, p. 260.

¹¹ M.Macrea și I.Berciu, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 226—227.

¹² D.Berciu, *Buridava dacică*, I, București, 1981, p. 130—135.

¹³ D.Popescu, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 480; S.Sanie, Ș.Sanie, *ArhMold*, XIV, 1991, p. 48—53.

¹⁴ B.Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria...*, p. 108, nr. 58.

¹⁵ R.Vulpe și colab., *SCIV*, III, 1952, p. 210; B.Mitrea, *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 145; idem, *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 171; I.Winkler, *op.cit.*, p. 145.

¹⁶ R.Vulpe și colab., *SCIV*, II, 1951, 1, p. 193; B.Mitrea, *SCIV*, VIII, 1957, 1—4, p. 166—170.

¹⁷ B.Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria...*, p. 105, nr. 38.

¹⁸ *Idem.*, p. 108, nr. 59.

¹⁹ G.Popilian, *SCN*, VI, 1975, p. 213—216; B.Mitrea, *BSNR*, LXX—LXXIV, 1976—1980 (1981), 124—128, p. 576—577.

²⁰ R.Vulpe, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 143—164.

²¹ V.Căpitanu, V.Ursachi, *Carpica*, VII, Bacău, 1975, p. 50.

²² I.Glodariu, *op.cit.*, p. 281.

²³ V.Mihăilescu—Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces...*, p. 72 și urm.; idem., *Dacia răsăriteană în secolele VI—I...*, p. 72—75.

²⁴ Tacitus, *De origine et situ Germanorum*, V, 3 (București, 1963, p. 18).

printr-o asemenea interpretare putem explica contradicția aparent ireconciliabilă, dintre datele literare și materialele arheologice, care certifică o viață economică înfloritoare și importante schimburi comerciale cu lumea romană în tot cursul secolului I d.H., pe de o parte, și diminuarea cantității de monedă romană din aceeași vreme, în Dacia, pe de altă parte. Această contradicție aparentă dispăre, dacă se consideră că documentul numismatic care atestă cu adevărat înflorirea economică a Daciei, în secolul I. d.H., este denarul roman republican și, parțial, denarul imperial timpuriu. De aceea, reforma lui Nero trebuie să fie socotită un punct de reper pentru studierea denarului roman din primul secol d.H., căci ea a afectat atât Imperiul Roman, cât și relațiile sale cu restul lumii antice. Astfel, chiar dacă informația transmisă de către Tacitus nu se referă direct decât la germani, noi socotim că ea este valabilă, de asemenea, și pentru alte spații și populații²⁵. De aceea, tezaurele din Dacia, care se termină cu emisiuni de la Augustus și Tiberius sau, chiar prin câteva exemplare post-neronice (în special, monede de la Vespasianus), pot fi puse în legătură cu efectele reformei lui Nero, în așa fel că data îngropării unui tezaur nu poate fi determinată pornind de la moneda sa cea mai recentă. Descoperirile din așezări confirmă acest punct de vedere, constatându-se, pe de o parte, paralelismul existent între acestea și tezaure, iar, pe de altă, faptul că unele așezări se datează, — pe baza materialelor arheologice —, mult mai târziu decât ultimele lor monede. De asemenea, abundența descoperirilor de denari romani republicani din Dacia, ca și alte argumente arheologico-numismatice, au condus pe unii cercetători la susținerea ipotezei că, mai cu seamă în timpul lui Burebista, monede dacică devine identică cu cea romană²⁶. Găsirea, în anul 1961, în cetatea dacică de la Tilișca, a unui depozit cuprinzând și 14 ștanțe, din care 10 au fost identificate ca aparținând unor emisiuni de denari din anii 145/138 — 76/71 î. de H. (Sydenham, 402 și 792), a sprijinit și mai mult aserțiunea despre existența "monedei dacice de tip roman republican"²⁷. Însă, o descoperire recentă a schimbat cu totul datele problemei. Cu ocazia cercetărilor a schimbat cu totul datele problemei. Cu ocazia cercetărilor de la Sarmizegetusa Regia, din anul 1988, s-a depistat un atelier dacic, unde au apărut trei ștanțe, asemănătoare cu cele de la Tilișca. Ele au fost identificate astfel: 1. C. Cassius (RRC, 266, 126 î. de H.); 2. C. Hosidius C.f. Geta (RRC, 407, 68 î. de H.); 3. Tiberius (TT. CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS, RIC, I, p. 93 și urm. 14—37 d.H.). Atelierul dacic se afla sub două niveluri romane, constituite dintr-un alt atelier metalurgic roman suprapus de zidul fortificației romane, ridicată aici după 106 d.H. În consecință, autorii cercetării au ajuns la concluzia că atelierul dacic cu ștanțe poate fi datat înainte de ultimul război daco-roman, probabil, între 102—105; drept urmare, se consideră că în acest loc a funcționat o monetărie regală, care copia clandestin denarii romani republicani și imperiali timpurii, cu scopul de a se obține sumele urgent solicitate de către aliații lui Decebal, înainte și în timpul ultimei mari confruntări cu Roma. Astfel, se poate aprecia că, în prezent, nu mai sînt certe dovezile pentru a susține copierea denarului, în timpul lui Burebista, de către daci; de asemenea, moneda romană republicană, în cazul nostru, nu mai poate fi utilizată la datarea complexelor arheologice, cel puțin din punct de vedere *terminus post quem*²⁸.

Drept urmare, îngroparea tezaurelor de denari romani din perioada August-

²⁵ B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria...*, p. 123 și urm.

²⁶ M. Macrea, *AJSC*, II, 1933—1935 (1936), p. 162 și urm.

²⁷ N. Lupu, *FVL*, 7, 1, 1964, p. 8—14.

²⁸ I. Glodariu, Eug. Iaroslavschi, A. Rusu, H.G. Seiwert, A. Sion, *Cercetările arheologice și lucrările de conservare și restaurare de la Sarmizegetusa Regia, jud. Hunedoara, comunicare la A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1987*, Pitești, 25—26 martie 1988; I. Glodariu, A. Rusu, Eug. Iaroslavschi, *Atelierul monetar de la Sarmizegetusa și implicațiile lui de ordin arheologic și istoric, comunicare la Al V-lea Simpozion național de numismatică*, Deva, 20 mai 1988; V. Mihăilescu—Birliba, *Dacia răsdriteană în secolele VI—I...*, p. 98.

tus — Vespasianus, ca și, bineînțeles, a celor din vremea următoare, a putut fi cauzată de conflicte minore sau de războaiele daco-romane, fără a face distincții precise între datele monedelor *terminus post quem*²⁹. Pe de altă parte, situația geografică a descoperirilor, atît din așezări, cît și a tezaurelor, indică nordul Olteniei, nord-estul Banatului, Munții Orăștiei, centrul și sudul Transilvaniei, ca regiuni unde s-au desfășurat cu cea mai mare probabilitate luptele, ceea ce corespunde pe deplin cu celelalte date (literare, arheologice, epigrafice etc.) referitoare însă, și subliniem acest lucru, doar la războaiele din 101—102 și 105—106. În același timp, se conturează și o altă zonă de conflict, care poate fi plasată în răsăritul Daciei. Și teritoriul Dobrogei pare, la rîndul său, să confirme numismatic atragerea sa în crîncena confruntare. Descoperirile monetare din Moesia Inferior marchează o posibilă cale urmată de către atacatorii din iarna anilor 101—102. Probabil, aceștia au trecut prin Delta Dunării și, apoi, s-au îndreptat spre sud, ajungînd chiar pînă în vestul provinciei, după cum relevă tezaurele găsite de-a lungul acestui ipotetic traseu (vezi harta, fig. 1.)³⁰. De fapt, așa cum arăta A. Blanchet, cu mai bine de 90 de ani în urmă, identificarea unor căi urmate de către invadatori, prin coroborarea informațiilor numismatice cu cele istorice, arheologice, epigrafice sau de altă natură, poate fi veridică doar în cazul teritoriilor Imperiului³¹.

Totodată, sîntem datori să menționăm și un alt aspect pe care îl ridică descoperirile monetare. Este vorba de viteza de circulație a monedei, în perioada amintită și în regiunea discutată. Dacă acest fapt nu poate fi apreciat în cazul lipsei unei circulații și economii monetare reale, cum s-a întîmplat adesea în *Barbaricum*, nu același lucru se poate spune despre situația din Imperiu. Analiza din rîndurile de față arată că, potrivit cu datele terminale ale tezaurelor găsite în Moesia Inferior, — încadrate aproximativ între 80 și 98 —, există un decalaj de la 4 pînă la 22 ani, dacă socotim că îngropările au avut loc în 101—102 d.H. Pînă acum nu cunoaștem nici o descoperire contemporană cu evenimentele din 101—102. Deci, chiar dacă ținem seama de faptul că moneda de argint avea o viteză de circulație mai redusă, chiar în Imperiu ritmul ei de pătrundere și mișcare se dovedește a fi fost neașteptat de lent.

În același timp, nu putem încheia fără a atrage atenția și asupra unui alt aspect, deosebit de însemnat pentru istoria Daciei. După cum este cunoscut, îngroparea tezaurelor este strîns legată de o stare de alarmă, care avea loc în preajma și în timpul unor conflicte interne sau externe. Faptul că asemenea depozite monetare au persistat pînă în zilele noastre, sugerează că posesorii lor nu le-au mai putut recupera din diferite motive (deces natural sau nu, captivitate, deplasare forțată, refugiere etc.). Desele ascunderi de tezaure din tot secolul I d.H., ca și cele de mai tîrziu, din timpul Provinciei Dacia, vedesc că astfel de evenimente au fost destul de numeroase. Iată de ce, *hiatus-ul* pe care-l constatăm la aceste îngropări și care se plasează exact în vremea războaielor daco-romane poate fi explicat și prin faptul, că posesorii au avut posibilitatea recuperării averilor personale după încetarea stărilor conflictuale.

VIRGIL MIHĂILESCU—BÂRLIBA

²⁹ Idem, *La monnaie romaine chez les Daces...*, p. 73—75.

³⁰ K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaumaumes in der Hohen Kaiserzeit*, Antiquitas, R. 1, Bonn, 1984, p. 178 și urm.

³¹ A. Blanchet, *Les trésors de monnaies romaines et les invasions germaniques en Gaule*, Paris, 1900, p. 52—68 și 100—101.

LES GUERRES DACO-ROMAINES ET LES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES (Résumé)

L'un des principaux événements de l'histoire ancienne de la Roumanie a été incontestablement la conquête romaine qui, ainsi qu'il est bien connu, a été obtenue au prix de luttes acharnées, de destructions massives et de grands déplacements de populations, le tout dans un laps de temps relativement court. Or, paradoxalement, c'est justement cet événement historique de première importance qui n'est pas reflété par les enfouissements de trésors ou les trouvailles monétaires des établissements de la Dacie. Donc, la principale contradiction est entre les événements politiques et les faits numismatiques. Cette contradiction apparente se dissipe si l'on considère que le document numismatique qui atteste vraiment la conquête romaine de la Dacie doit être cherché dans toutes les découvertes monétaires romaines y compris les deniers républicains. A ceci il faut ajouter nos observations sur la situation de la Dobroudja, où les découvertes monétaires corroborées avec les informations archéologiques envisagent un tableau plus précis. Il semblerait qu'en Dobroudja les trésors et les données archéologiques de la fin du Ier s.av.J.-C. et du début du siècle suivant reflètent expressément les événements des années 101—102. D'ailleurs, dans le cas de la Dobroudja romaine, les données numismatiques relèvent des luttes et des destructions ainsi que le voie de pénétration des forces de Décébale, pendant l'hiver des années 101—102, du nord du Danube jusqu'au sud d'Adamclissi.